

УДК 81'2
ББК 81.2-7

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

ДЕНИСОВА С. П.

Київський національний лінгвістичний університет

У статті розглядається становлення сучасної теорії перекладу в соціально-історичному та лінгвістичному аспектах. Докладно аналізується сучасний стан перекладознавчої науки, яка представлена у вигляді емпіричного конгломерату теоретичних і практичних дисциплін. Визначаються перспективи розвитку теорії перекладу в текстологічному, когнітологічному, соціологічному та культурологічному планах.

Ключові слова: сучасна теорія перекладу, емпіричний конгломерат дисциплін, перекладознавча наука.

The article deals with the establishment of the modern theory of translation in the social, historical and linguistic aspects. There is both analyzed the current situation of Translation Studies in details that is represented in the form of empirical conglomerate of theoretical and practical subjects, and defined the prospects for the development of translation theory in textual, cognitological, sociological and cultural aspects.

Key words: modern theory of translation, empirical conglomerate of subjects, Translation Studies.

Традиційно перекладознавство інтерпретується як маргінальна філологічна наука, яка займається проблемами еквівалентності перекладу, моделювання процесу перекладу, визначення перекладацьких стратегій, опису типів перекладу, інвентаризації перекладацьких лакун тощо [1, с. 546–547]. Таке розмаїття проблематики певною мірою пояснюється тим, що деякі галузі цієї науки історично утворилися з практичних потреб, інші – внаслідок еволюції як загальної лінгвістики, так і теорії перекладу. Без сумніву, тривалий час переклади, що виконувалися з практичних потреб, передусім нехудожні, як правило, не сприяли формуванню єдиної транслатологічної концепції, незважаючи на те, що вони виконували свою надзвичайно важливу й необхідну соціальну функцію.

Останнім часом перекладознавство стрімко розвивається. Дублювання, субтитрування стрімко входить до нашого життя. Не менш важливим є новий напрямок, пов'язаний із розвитком комп'ютерної лінгвістики. Водночас художнього перекладу можна навчитися лише за принципом *роби як я*, тобто перекладознавство з цих позицій інтерпретується як мистецтво перекладу.

Усе це пояснює еkleктичний характер перекладознавчих дисциплін, відсутність цілісної теоретичної бази, широту та розмаїття наукової проблематики.

Мета статті – проаналізувати сучасний стан перекладознавства та визначити перспективи розвитку цієї науки.

Як відомо, в багатьох країнах світу, у тому числі й в Україні, тривалий час загальне мовознавство вважалося основною наукою, здатною обслуговувати вивчення перекладу. Ця думка панувала на початку 50-х рр. ХХ ст. **Переклад інтерпретувався передусім з лінгвістичних позицій.**

У цей період формується *лінгвістика перекладу*, яка й досі залишається однією з провідних галузей перекладознавства. Однією з найвідоміших праць такого типу є підручник В. Н. Комісарова “Теория перевода (лингвистические аспекты)” (1990 р.) [5]. Без сумніву, досконале знання мови перекладу є необхідною умовою становлення фахівця зазначеної галузі, хоча широко відомі переклади, які здійснювалися з підрядника.

Сучасний стан теорії перекладу свідчить про те, що надмірний і бездумний розвиток цього напрямку певною мірою зводиться нанівець досягнення теорії перекладу. Так, зокрема, з'являється значна кількість наукових робіт, присвячених перекладу складних у стильовому та стилістичному плані текстів (гра слів, рима, ритм тощо), труднощі перекладу яких викликані передусім особливостями граматичного ладу рідної та іноземної мов. Це предмет зовсім іншої науки – зіставного або порівняльно-історичного мовознавства. Як пишуть російські дослідники Д. М. Бузаджі та В. К. Ланчиков [2; 3], сьогодні такі наукові розробки не тільки не сприяють створенню нових концепцій у перекладознавстві, але й відкидають його далеко назад.

Аналогічна ситуація спостерігається і в галузі фахових мов, зокрема щодо перекладу термінів. У таких роботах відбувається підміна предмета дослідження. Замість того, щоб виявляти лінгвістичні стратегії і тактики перекладу відповідно до специфіки мов, увага приділяється конкретним виявам цих закономірностей на тому чи іншому матеріалі.

У цьому аспекті згадані науковці [2; 3] проаналізували дисертації останніх років, присвячені способам і засобам передавання іномовної термінології. Особливу увагу вони звертали на висновки, тобто результати дослідження, та наукову новизну. Було встановлено, що протягом майже 40 років перекладознавство не просунулося і на крок від того, що свого часу було зроблено С. Влаховим і С. Флориним у роботі “Непереводимое в переводе” (російське видання 1980 р.), оскільки нічого принципово нового в науковому плані не було встановлено.

Аналогічну картину Д. М. Бузаджі та В. К. Ланчиков спостерігали й у наукових розробках, присвячених вивченню механізмів відтворення реалій, фразеологізмів, неологізмів тощо [2; 3].

Те саме притаманне й українським дослідженням, наприклад, у кандидатській дисертації (прізвище автора не називається з етичних причин) “Німецькі фразеологізми з етнокультурним компонентом та проблеми їх відтворення при перекладі” (2004 р.) наукова новизна, безпосередньо за якою присуджується науковий ступінь, визначена занадто формально.

Проте, на думку Д. М. Бузаджі та В. К. Ланчикова, ще більшим недоліком є підміна перекладацької значущості наукової роботи значущістю сфери життя, якої стосується переклад. Подібні праці є і в нас, наприклад, “Лексико-граматичні трансформації у перекладі міжнародно-правових документів (на матеріалі двосторонніх іспансько-українських міждержавних угод)” (2006 р.). Особливо часто це спостерігається в галузі інформаційних та комп'ютерних технологій. Притаманні цим галузям науки й техніки терміни або граматичні конструкції відтворюються так само, як і з інших галузей.

Аналогічну ситуацію маємо і у працях, виконаних на матеріалі так званих “екзотичних мов”, наприклад, “Новогрецька фразеологія та її відтворення в українських перекладах романів Н. Казандзакіса та С. Міривіліса” (2006 р.). Те, що власне фразеологізми не розглядали на основі творів цих письменників, ще не означає вагомої наукової новизни. У таких формулюваннях взагалі відсутня постановка наукової проблеми.

Зазначені недоліки призводять до псевдонаукових висновків, коли теми формулюються як *особливості*, а описуються **закономірності**. Наприклад, така підміна відбулася в науковому дослідженні на тему “Особливості відтворення в перекладі гендерної ідентичності суб'єкта жіночого поетичного дискурсу (на матеріалі англійських перекладів з української)” (2007 р.).

З активним розвитком у 60-і рр. минулого століття прикладної лінгвістики, пов'язаної зі створенням різноманітних корпусів текстів, які завдяки технічному прогресу були об'єктом машинного перекладу, швидко набуває популярності **прикладне перекладознавство**.

Як відомо, уперше ідея машинного перекладу була висунута ще в 30-і роки ХХ ст. майже одночасно у Франції та Радянському Союзі. У 40–50-ті роки у США був проведений перший експеримент з машинного перекладу з російської мови англійською. У 60-і роки прикладні дослідження розпочалися в багатьох інших країнах. При цьому увага зосереджувалася на технічних і програмістських питаннях. Переклад мав переважно бінарний характер, тобто

орієнтувався на конкретні пари мов та на розробку лише морфологічних і синтаксичних правил перекладу, на формулювання правил перекладу одночасно у вигляді алгоритмічних приписів, а також, як правило, на один варіант перекладу для кожного речення.

Наукові здобутки **прикладного перекладознавства** оприлюднювалися в журналах: “Mechanical Translation” (Camb., з 1954), “T. A. Informations” (P., з 1965; у 1960–1964 рр. виходив за назвою “Traduction automatique”), “Communications of the Association for Computing machinery” (Phil., з 1958), “Научно-техническая информация. Серия 2” (М., з 1961) та ін., а також і збірниках: “Машинный перевод и прикладная лингвистика” (М., з 1959), “Проблемы кибернетики” (М., з 1958) і інших.

Такий підхід примушував широко використовувати результати сучасної структурної і математичної лінгвістики, що дало змогу розв’язати основні морфологічні й синтаксичні проблеми. Однак головні труднощі при створенні повністю автоматизованих систем високоякісного перекладу, пов’язані з недостатнім рівнем розробленості семантичної теорії мов, за допомогою якої можна було б точно сформулювати правила обробки змісту і значень речень мови, залишилися нездоланими.

На практиці це виявилось в тому, що використовуються спрощені й спеціалізовані системи машинного перекладу, спрямовані на автоматизацію обробки науково-технічної інформації. Хоча сучасні розробники багато зробили для реалізації висунутих у зазначений період ідей у перекладацьку практику [9].

У 60–70-ті рр. у перекладознавстві виділяються два підрозділи: так зване *чисте перекладознавство* і *прикладне*. “Чисте” – має подвійну мету: по-перше, опис перекладознавчих феноменів у їхньому природному вигляді а, по-друге, розробка принципів опису й пояснення таких феноменів. Перша мета досягається шляхом описових (deskриптивних) методів перекладу, а друга – на основі теорії перекладу.

На початку 70-х рр. ХХ ст. в основному завдяки працям Джеймса Холмса на базі deskриптивних методик остаточно складається “чисте” перекладознавство, яке, у свою чергу, може бути: 1) *продуктивно орієнтованим* при прагненні описати існуючі переклади; 2) *процесуально орієнтованим* при вивченні ментальних процесів, які мають місце при перекладі, і 3) *функціонально орієнтованим*, коли є необхідність визначити функцію перекладів у соціокультурному контексті [2].

У подальшому концепцію Дж. Холмса про “чисте” перекладознавство покладено в основу виділення **загальної** теорії перекладу й **аспектних** (часткових) теорій перекладу.

Усвідомлення об’єктів аспектних теорій перекладу значно поглибило уявлення вчених як про підходи та результати процесу перекладу, так і про матеріал і методику проведення доперекладацького, перекладацького та постперекладацького аналізу.

Застосований Дж. Холмсом deskриптивний підхід для створення основних аспектних теорій перекладу базується на обмеженні:

- 1) засобів, що використовуються при перекладі (машинний / звичайний переклад; письмовий / усний переклад);
- 2) галузі застосування (або щодо особливих мовних, або культурних груп);
- 3) мовного рівня (тобто ярусу мовної системи);
- 4) типу тексту (літературного перекладу або перекладу Біблії);
- 5) часу (при зіставленні перекладів раннього періоду з сучасними текстами);
- 6) предмета перекладу (переклад метафор або ідіом тощо).

Прикладне перекладознавство об’єднує комплекс дисциплін, які мають спеціальне практичне застосування: підготовка перекладачів, створення допоміжного ресурсу для перекладу (словники й банки даних), перекладацька політика, що пропонує поради громадськості з таких проблем, як роль перекладачів і перекладів, а також перекладацька критика.

Завдяки працям Дж. Холмса остаточно формуються такі дисципліни, як *теорія перекладу* та *методологія перекладу*. Саме з його праць спостерігається, з одного боку, послідовне розмежування теоретичного, дескриптивного і прикладного перекладознавства, з іншого, – їх часткова або повна інтеграція. Перекладознавство одночасно може бути нормативним, пропонуючи застосування певних правил перекладу, або дескриптивним (описовим). У цьому плані важко переоцінити внесок Дж. Холмса в перекладознавство.

Проте в 70–80-ті рр., оскільки внаслідок різних факторів стрибка у галузі штучного інтелекту не відбулося, теоретики перекладу знову повертаються до попередніх теоретичних постулатів і методологій, хоча й на оновленому рівні, запозичуючи нові ідеї з інших наук: психології, теорії комунікації, літературознавства, антропології, філософії і особливо культурології. У цей період до кола лінгвістичних проблем долучається формування поняття *вторинної мовної особистості*.

Як зазначає Е. Честермен, ідеї Дж. Холмса набувають особливої актуальності. Переклад розглядається з позицій: 1) продукту розумової діяльності людини, 2) процесу виробництва цього продукту та 3) його функціонування [11]. Важливо, що в цей період текст відходить на другий план, а особистості перекладача надається особливого значення. Е. Честермен пропонує нову назву для перекладознавства, яка підкреслює роль перекладача: “I suggest we could call this TranslaTOR Studies” [там само].

Подальший критичний аналіз праць Дж. Холмса та його послідовників зумовив появу нових галузей перекладознавства, які в радянські часи в Україні з ідеологічних причин майже не були відомі. Це, крім *текстології перекладу*, ще *соціологія перекладу*, *культурологія перекладу* та *когнітологія перекладу*.

До комплексу *соціологічних перекладознавчих дисциплін* входили:

– *соціологія перекладів* (*the sociology of translations*), предметом дослідження якої були тексти як продукти міжнародного ринку;

– *соціологія перекладачів* (*the sociology of translators*), що займалася різноманітними проблемами організації праці перекладача, щось на зразок сучасної етики перекладачів, але зі значно ширшою тематикою (статус перекладача в сучасному світі, умови його праці, оплата праці, специфіка системи акредитації, зв'язки з громадськістю, охорона авторських прав тощо);

– *соціологія перекладання* (*the sociology of translating, i. e. the translating process*), провідним напрямком якої є вивчення та створення нормативності в перекладі [11].

Уперше виникають питання щодо місця *рідної мови* у процесі становлення перекладача як фахівця. Пріоритет був наданий рідній мові.

Отже, 70–80-ті рр. XX ст. увійшли в методологію перекладознавства під назвою *соціологічний поворот*.

У 90-ті рр. XX ст. знову на перший план виходить теоретичний та дескриптивний аспекти, а підготовка перекладачів та перекладацький критицизм сприймаються як прикладне розширення цієї науки. Специфіка цього періоду полягає в тому, що в перекладознавстві активізувався пошук тих теоретичних моделей і підходів, які повинні замінити традиційні лінгвістичні моделі. Був запропонований новий підхід, заснований на культурології й ідеологічних установках, який потім назвали *культурологічним поворотом* у перекладознавстві. Наприклад, у праці О. Мещерякова йдеться про поняття тілесності в китайській та японських культурах, про вплив цього на світосприйняття та на будову мовленнєвих, у тому числі й фатичних, актів [7].

У зарубіжному перекладознавстві “the cultural branch deals with values, ethics, ideologies, traditions, history, examining the roles and influences of translators and interpreters through history, as agents of cultural evolution” [11].

З часом, незважаючи на те, що переклад як *особливу комунікативну діяльність* так само тлумачать на лінгвістичній основі, однак додаються ще два лінгвокогнітивних підходи [10]: *гносеологічний* та *інтерпретаційний*. Виникає новий підхід до вивчення перекладу – *когнітологічний*, оскільки *переклад – це процес творення перекладачем нового тексту на основі розуміння тексту вихідного, тобто своєрідної версії вторинної мовної особистості*. Нова галузь перекладознавства займається “*mental processes, decision-making, the impact of emotions, attitudes to norms, personality, etc.*” [11].

Кінець ХХ ст. у перекладознавчих дослідженнях характеризується застосуванням нових – дискурсивних методів і процедур. Текст для перекладу інтерпретується з позицій не лише традиційної теорії перекладу, але й з позицій дискурсології, що дозволяє обґрунтувати позицію перекладача щодо вибору типу перекладу: від буквального – “слово у слово” до еквівалентного – “смісл смислом”. Дискурсивний аналіз надав перекладацькому нових, передусім позамовних, процедур.

Одночасно це призвело до створення квазіоб’єктів перекладу. Одним з них є *дискурс*. Наприклад, у дисертації “Іспаномовний рекламний дискурс і його відтворення українською мовою” (2002 р.) відбувається підміна предмета дослідження: відтворюються продукти дискурсу (тексти, повідомлення тощо), а не сам дискурс.

На початку ХХІ ст. перекладознавство як наука є достатньо строкатим конгломератом. Саме цим пояснюється наявність одразу декількох термінів для позначення науки про переклад: – *перекладознавство*, тобто наука перекладу (*Science of translation; Translation Studies*), – *транслатологія, традуктологія (Translatology)*.

У зарубіжному перекладознавстві термін *Translation Studies* первинно позначав переважно дослідження проблем *літературного письмового перекладу*, а не інших його форм на відміну від науки про усний переклад (*Interpreting*) [3] (порівняйте: в українській мові диференціація за типом перекладацької діяльності – *перекладач* і *тлумач*). Окремо позначаються питання **навчання перекладу**, хоча загальноновизнаного терміна або терміносполучення не існує.

Розмаїття у перекладознавстві теоретичних засад, методологій, підходів, шкіл тощо сприяло виникненню нових перекладацьких дисциплін, які відображають усю складність сучасного розуміння процесу перекладу. Передусім це *дубляж (dubbing)* і *субтитрування / створення субтитрів (subtitling)*.

До того ж панівний у перекладознавстві текстоцентричний принцип, який базується передусім на практиці філологічного аналізу тексту, усе частіше реалізується за допомогою дискурсивно орієнтованого аналізу. Завдяки цьому традиційний спір між прихильниками різних типів перекладу (від буквального – “слово у слово” до еквівалентного – “смісл смислом”) інтерпретується з позицій не лише теорії перекладу, але і з позицій дискурсології, що дозволяє обґрунтувати позицію перекладача щодо вибору типу перекладу: буквальний переклад є коректним при відтворенні етнічного колориту (найменування продуктів харчування, одягу й т.п.), еквівалентний – при врахуванні комунікативної ситуації з її віковими, освітніми, культурними тощо параметрами при орієнтації на універсального реципієнта.

З цього періоду термін *перекладознавство / Translation Studies* починає вживатися для позначення комплексної *наукової дисципліни, що вивчає переклад у широкому змісті цього слова*, яка покриває весь спектр дослідницьких і навчальних програм, починаючи від розробки суто теоретичних питань перекладу й закінчуючи практичними завданнями (наприклад, підготовка перекладачів і розробка критеріїв визначення якості перекладу).

У наш час перекладознавчі дослідження здійснюються за декількома підходами: лінгвістичним, комунікативним, функціональним, психолінгвістичним, когнітивним, полісистемним тощо.

Усе це свідчить про те, що вивчення перекладу вийшло далеко за межі однієї дисципліни, тому сьогодні дослідницькі вимоги в цій галузі не можуть бути задоволені існуючою

лінгвістичною або, ширше, філологічною сферою. Сучасне перекладознавство за предметом дослідження та термінологічним апаратом межує з багатьма іншими дисциплінами: історія, філософія, семіотика і т.д. Останніми роками воно все більш інтегрується з інформатикою.

Це пояснює той факт, що деякі вчені розглядають перекладознавство як міждисциплінарну за своєю природою галузь знання, яка містить елементи як гуманітарних, так і соціальних наук.

У перекладознавстві ця обставина може призвести до двох протилежних наслідків: 1) створення циклу відносно самостійних теорій та науково-методологічних дисциплін, які могли б утворитися внаслідок роздроблення за різними підставами (за підходами, школами, методологіями та навіть за підрозділами усередині самої науки); 2) синтезування власної теорії і розробка відповідної методології.

Незважаючи на те, що перший наслідок здається нам більш реальним, це не зовсім так. На його користь свідчить той факт, що теоретичні моделі перекладознавства ігнорують усний переклад і тому не є релевантними для тих, хто його досліджує [1]. Так само, як і, наприклад, у працях з усного перекладу лівову частину уваги звичайно приділяють синхронному перекладу (*Conference Interpreting*), на відміну від його інших форм, таких як *послідовний переклад* або *нашіптування*.

Аналогічно інтерпретується нами і другий наслідок. Він лише на перший погляд більш перспективний. Хоча в ньому є багато позитивного: по-перше, роздроблення науки на дрібні фракції послабило б академічні позиції перекладознавства як науки, особливо усного і письмового перекладу; по-друге, надало б теоретичного підґрунтя питанням прикладного застосування різних аспектів перекладу; по-третє, створення інтеграційної методики на основі різних методів дослідження, незалежно від їхнього джерела; по-четверте, допомогло б створити взаємодоповнювальні методики.

Однак сучасне перекладознавство пропонує не протиставляти або інтегрувати існуючі підходи, а застосовувати їх гетерогенно, вітаючи теоретичний плюралізм, адже типи і види перекладу, їх суттєва дискурсивна залежність примушують як теоретиків, так і практиків надавати перевагу лінгвальним або позалінгвальним факторам залежно від комунікативно-прагматичної ситуації [4; 6].

У перекладознавстві виділяють: *історію перекладу, загальну теорію перекладу, конкретні теорії та практики перекладу* (стосується вивчення рідної та іноземної мов), *спеціальні теорії перекладу та практики перекладу* (визначаються видами перекладацького процесу), а також *машинний переклад* (об'єднує комплекс прикладних дисциплін, що обслуговують процес перекладу) та *когнітивну транслатологію* (вивчає когнітивні механізми транскодування). Окремо позначаються питання **навчання перекладу**, хоча загально визнаного терміна або терміносполучення не існує.

Отже, сучасне перекладознавство – це міждисциплінарна за своєю природою галузь знання, яка містить *текстологічні, когнітологічні, культурологічні та соціологічні складові*.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аликина Е. В. Введение в теорию и практику устного последовательного перевода / Елена Вадимовна Аликина. – М. : Восточная книга, 2009. – 192 с.
2. Бузаджи Д. М. Новый взгляд на классификацию переводческих ошибок / Д. М. Бузаджи, В. В. Гусев, В. К. Ланчиков, Д. В. Псурцев. – М. : ВЦП, 2009. – 118 с.
3. Бузаджи Д. М. Скорбный список. О бедах современного российского переводоведения / Д. М. Бузаджи, В. К. Ланчиков // Мосты. – 2012. – № 4 (36). – С. 42–56.
4. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение / Вилен Наумович Комиссаров. – М. : Р. Валент, 2011. – 410 с.

5. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) : учебник [для ин-тов и фак. иностр. яз.] / Вилен Наумович Комиссаров. – М. : Высшая школа, 1990. – 253 с.
6. Львовская З. Д. Современные проблемы перевода / Зинаида Давыдовна Львовская ; [пер. с исп. В. А. Иовенко]. – М. : Изд-во URSS, 2007. – 220 с.
7. Мещеряков А. Стать японцем / Александр Мещеряков. – М. : Изд-во Эксмо, 2012. – 432 с.
8. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
9. Соловьева А. В. Профессиональный перевод с помощью компьютера (+ CD) / Анна Викторовна Соловьева. – СПб. : Издательский дом “Питер”, 2008. – 160 с.
10. Хайруллин В. И. Перевод и фреймы / В. И. Хайруллин. – М. : Издательство Книжный дом “ЛИБРОКОМ”, 2010. – 144 с.
11. Chesterman A. The Name and Nature of Translator Studies [Online] / Chesterman Andrew. – Access Mode : http://download2.hermes.asb.dk/archive/download/hermes-42-2-chesterman_net.pdf
12. Holmes J. S. The Name and Nature of Translation Studies / J. S. Holmes // Papers on Literary Translation and Translation Studies. – Amsterdam : Rodopi, 1972. – P. 67–80.
13. Munday J. Introducing Translation Studies : Theories and Applications / Jeremy Munday. – N. Y. : Routledge, 2001, 2008. – 240 p.

Дата надходження до редакції 29.05.2014